

Ключевые слова: Григорий Гуляницкий, Северщина, наказной гетман, нежинский полковник, корсуньский полковник.

Stepenkin S.Yu. Siversk's order hetman Hryhorii Hulianytskyi

The biography of Siversk's order hetman Hryhorii Hulianytskyi is investigated in the article. It is indicated that he long time lived on Right-bank Ukraine. But very wind he got exactly on position of Siversk's order hetman. His activity is analysed on positions of order hetman, Nizhyn's and Korsun's colonel.

Key words: Hryhorii Hulianytskyi, Siversk's land, order hetman, Nizhyn's colonel, Korsun's colonel.

12.03.2014 р.

УДК 94(477) :2 «16»

Ю.О. Карманов

ДО ІСТОРІЇ АРХІЄРЕЙСЬКОЇ КАФЕДРИ У НОВГОРОД-СІВЕРСЬКОМУ МОНАСТІРІ В XVII СТ.

Чернігівська єпархія після монголо-татарської навали втратила своє значення на період до середини XVII ст. Відродження цієї архієрейської кафедри відбулося зусиллями архієпископа Лазаря Барановича на базі Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря. В дослідженні називається ряд причин влаштування єпархіального центру саме в цьому місці, розглядається культурне значення даної події для Чернігово-Сіверського регіону.

Ключові слова: Чернігівська і Новгород-Сіверська єпархія, Лазар Баранович, Новгород-Сіверський Спасо-Преображенський монастир, відродження Чернігівської архієрейської кафедри.

Чернігівська єпархія, згідно літописних джерел, була започаткована серед перших після хрещення Русі. До найдавніших також відносяться Новгородська, Ростовська, Володимиро-Волинська та Білгородська поблизу Києва. Місто Новгород-Сіверський, разом з усією Сіверською землею, входило до складу Чернігівської єпархії.

Монголо-татарська навала стала причиною зникнення чотирьох стародавніх єпархій – Чернігівської, Переяславської, Білгородської та Юрьевської; перша з них була закрита на певний час, а останні – назавжди [6, 73].

Після захоплення Чернігова у 1239 р., Порфирій, чернігівський єпископ-старець, був взятий в полон татарами, які привели його до Глухова [8, 782] і відпустили на свободу. Окремі глухівські краєзнавці на основі цього літописного повідомлення будують абсолютно фантастичні версії про заснування у 1239 р. нової єпархії з центром в їхньому місті, стверджуючи, що «Глухівська (Чернігівська) єпархія проіснувала

кілька десятків років, доки відбувалась відбудова зруйнованого Чернігова» [13, 11]. Путивльський історик протоіерей Олександр Чурочкін у своєму церковно-археологічному дослідженні «Путивльська земля» зазначає, що подібні твердження не витримують ніякої критики як з точки зору простої логіки (адже Глухів був підпорядкований Путивлю), так і з точки зору канонічного права [15, 39].

Татарська навала деструктивно далася взнаки на всіх сферах життєдіяльності Русі, особливо на духовному аспекті. Нормальне функціонування єпархіальних центрів було порушено. «В 1261 г. по согласованию с ханом Берке была учреждена епископия в столице Золотой Орды Сарае. Первым епископом Сарайским и Переяславским стал епископ Митрофан» [1, 13]. Сарайські єпископи керували частиною колишньої чернігівської єпархії напевне до 1360 р., коли була влаштована кафедра в Брянську (перенесена з розореного Чернігова) [14, 230]. Ця новостворена єпархія знаходилась в підпорядкуванні Литовській митрополії.

Єпархіальне місто Брянськ та його область залишалися у складі Великого князівства Литовського до того часу, як у травні 1500 року це місто було взяте московським воєводою Яковом Захар'їним [11, 191]. Таким чином, Брянська єпархія опинилася в складі Московської держави. «Уже в 1500 году, когда Чернигов, Брянск, Стародуб и Новгород-Северский перешли от Литвы к России, когда епископ Брянский и Черниговский был взят в плен и отправлен в Москву, значительная часть Черниговской епархии воссоединилась с Московской митрополией» [7, 194].

Чи існувала до XVII ст. Новгород-Сіверська єпархія і які причини виникнення цієї кафедри за гетьманства Богдана Хмельницького важливо з'ясувати, щоб вірно зрозуміти значення цього церковного інституту в долі Чернігово-Сіверського регіону.

Найархаїчніша й фантастична версія виникнення Новгород-Сіверської кафедри належить перу Новгород-Сіверського краєзнавця XVIII ст. Андрія Пригари, священника Покровської церкви, який в 1786 році склав «Древнее и новое историческое, географическое, политическое и топографическое описание Губернского города Новгорода-Северского» [10, 93], де пише наступне: «Святой Владимир зараз по крещении своем у Патриарха Царградского изъспросил всамоглавнейшие оные всероссийской державы своей тогда города трех архиереев, в Киев по резону столицы своей митрополита Михаила, в Новгород-Северский архиепископа Леонтия (здесь на полях ссылка Пригары на Скиинов. 141, Герберштейн л. 74.), а потом и в Великий Новгород Иоакима архиепископажъ, а в Ядре Рос.

Ист. записано, якобы в означенные два Новгорода Епископов учреждено за глубокую их древность и преимущество» [10, 102]. Таке «підтягування» фактів пояснюється кон'юнктурними причинами, адже метою Топографічного опису було підкреслення особливої стародавності тільки-що створеної Новгород-Сіверської губернії, а разом з нею – й окремої Новгород-Сіверської єпархії. Далі Пригара так пояснює причини виникнення в Новгороді-Сіверському архієрейської кафедри Лазаря Барановича: «Между тех времен архиерей Лазарь Баранович епархией Новгородскою и Черниговскою правил жительствуя в Новгороде, понеже в Новгороде первенствующая и древнейшая кафедра архиерейская от Черниговской, почему и вотчин высочайшими грамотами довольнее надобно было на духовную власть Новгородскую и на монастырь Спасо-Северский Новгородский» [10, 111].

Ще одну версію існування окремої Сіверської кафедри до XVII ст. знаходимо у дослідника XIX ст. М.Ф. Сумцова в його роботі «Лазарь Баранович» [12, 1]: «После татарского нашествия Черниговская епархия сильно сократилась. Черниговские епископы перенесли свою кафедру в Брянск, а оттуда в Смоленск, и стали именоваться 1397–1490 гг. брянскими, потом в XVI ст. смоленскими. В конце XVI ст. остатки прежней Черниговской епархии распались на две части, епархию Черниговскую и епархию Новгород-Северскую. Во время Брестского собора 1596 г. каждая епархия имела своего епископа; Чернигово-Остерским епископом был Иннокентий Борковский, отступивший в унию; епископом новгород-северским был Иоанн Лежайский; он остался верен православию...» [12, 19]. Цей історичний сюжет явно запозичений автором з «Історії Русів» – історико-політичного памфлету, написаного в осередку Новгород-Сіверського гуртка автономістів наприкінці XVIII ст. [2, 87], де єпископ Новгород-Сіверський Іоанн Лежайський не більш, ніж вигаданий персонаж. На його прикладі невідомий автор «Історії Русів», за всіма ознаками, намагався показати стійкість новгород-сіверського духовенства проти унії. Але факти – вперта річ: на момент Брестської унії Новгород-Сіверський і все його духовенство знаходились в складі Московської держави і лише після 1618 року відчували на собі католицько-уніатський тиск. Таке зауваження робить очевидним безгрунтовність історії про Іоанна Лежайського, який начебто являв твердість проти унії у 1596-му.

Часом заснування архієрейської кафедри в Новгороді-Сіверському слід вважати 8 березня 1657 р., коли в місті Яси був хіротонісан в єпископа Чернігівського і Новгород-Сіверського колишній ректор Києво-Могилянської академії

Лазарь Баранович. Обряд хіротонії виконав Сочавський митрополит Гедеон та єпископи Анастасій Романський з Федором Хушским. Кандидатура була схвалена грамотами київського митрополита Сильвестра Косова, гетьмана Богдана Хмельницького і генерального писаря Івана Виговського [12, 12].

Новообраний владика «Чернігівський та Новгород-Сіверський» став зватися саме так не випадково. Новгород-Сіверський був обраний кафедральним містом з декількох причин. По-перше, Баранович узяв сан єпископа ще за життя свого старшого колеги перестарілого Чернігівського єпископа Зосима Прокоповича, резиденція якого знаходилась в Єлецькому монастирі міста Чернігова. Не бажаючи докучати своєю присутністю старому Зосиму, молодий та енергійний Лазарь поселився в Спасо-Преображенському Новгород-Сіверському монастирі, звідки успішно правив великою єпархією. Другою причиною, на наш погляд, було матеріальне положення Новгород-Сіверського монастиря, за котрим попередніми державними актами (починаючи від грамоти Івана Васильовича Грозного [4, 155] і закінчуючи універсалом Владіслава IV [9, 148]) були закріплені значні володіння, які дозволяли розгорнути діяльність відповідного масштабу. Третьою причиною стало непогане географічне положення в єпархії і близькість московських кордонів, що було аргументом в дипломатичних іграх Барановича з Московськими правителями. До того ж, для підтримки нещодавно створеної єпархії київський митрополит Діонісій Балабан (мабуть із вдячності за допомогу в своєму входженні в сан) передав єпископу Лазарю три протопопії: Глухівську, Конотопську і Борзнянську. Колишні митрополичі володіння стали вагомим внеском у розвиток єпархіального господарства. Останньою важливою обставиною, яка ставила Лазаря Барановича в особливе становище в новій резиденції, – це визнання незалежності Чернігівської кафедри від київських митрополитів, представлене йому все тим же митрополитом Діонісієм. Згідно такого положення, Чернігівська єпархія підпорядковувалась напряму Константинопольському патріарху близько 30 років [12, 17].

В «Описании Новгород-Северского Спасо-Преображенского первоклассного мужского монастыря», оприлюдненого у 1861 р. за матеріалами настоятеля цієї обителі архімандрита Венедикта Курковського під редакцією Чернігівського архієпископа Філарета Гумілевського, у розділі «Пребывание архиерейской кафедры в сем монастыре» знаходимо підтвердження думки, що саме Лазарь був засновником місцевої архієрейської кафедри [5, 40].

Сам преосвященний Лазар у своїй епістолярній спадщині називає цей монастир «Преславная обитель... древняя новгородская архимандрия... обновлена как в первые времена, и как угасшая свеча вновь возожжена...» [5, 41]. Лазар Баранович зазначив стародавнє культурне значення своєї Новгород-Сіверської резиденції як «древньої архимандрії» і жодного слова про єпископію.

З вищезазначеного робимо висновки: 1) іменування чернігівського архієрея у вигляді «Чернігівський та Новгород-Сіверський» вперше зустрічаємо віднесеним до персони єпископа Лазаря Барановича, і датується ця подія днем його хіротонії в місті Яси 8 березня 1657 р.; 2) раніше середини XVII ст. розташування Новгород-Сіверської єпархії в місті або в прилеглих землях джерела не підтверджують. Гіпотетично, найбільш логічним часом для окремої архієрейської кафедри міг бути період боротьби Сіверських князів за володарювання на Лівобережжі Дніпра в період 1147–1180 рр. [3, 102.], але фактичних підтверджень такому припущенню немає.

Саме Лазарю Барановичу цілком належить заслуга влаштування архієрейської кафедри в Новгород-Сіверському Спасо-Преображенському монастирі як необхідного кроку до відродження втраченої було Чернігівської єпархії. Це яскравий приклад, коли «стародавня архимандрія», як інститут своєрідного «кадрового резерву» Руської православної церкви, в короткий період з трьох ролей переходить в перші і стає центром культурних подій у великому регіоні.

Посилання

1. Бугров Ю.А. История Курской епархии. – Курск, 2003. – 104 с.
2. Воїнов С.С. Новгород-Сіверський, нариси історії. – Чернігів, 1999. – 164 с.
3. Карманов Ю.О. О начальной датировке монастырского богомолья в Новгороде-Северском // Сіверщина в історії України (Збірник наукових праць. Вип. 5). – Київ–Глухів, 2012. – С. 96–102.
4. Карманов Ю.О. Політичні фактори відродження Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря в XVI ст. // Сіверщина в історії України (Збірник наукових праць. Вип. 6). – Київ–Глухів, 2013. – С. 155–159.
5. Курковский Венедикт. Описание Новгород-Северского Спасо-Преображенского первоклассного мужского монастыря // Черниговские епархиальные ведомости. Прибавления. – 1861. – С. 32–279.
6. Макарий Булгаков, митр. История Русской Церкви. Кн. III. – М., 1995. – 736 с.
7. Макарий Булгаков, митр. История Русской Церкви. Кн. IV(1). – М., 1995. – 464 с.
8. Полное собрание русских летописей изданное по Высочайшему Повелению Императорской Археологической Комиссией. Т.2. Императорская летопись. – СПб., 1908. – 782 с.
9. Привелей короля Владислава IV о передаче Новгород-Северского Спасского монастыря ордену иезуитов и об учреждении иезуитского коллегиума, школы и костела в Новгороде-Северске. Док. № 85 от 1635 г. февраля 18. – С. 148-151 // Воссоединение Украины с Россией: документы и материалы в

трех томах. – М., 1953. – Т. I. – 586 с.

10. Пригара А.С. (РНБ) Древнее и новое историческое, географическое, политическое и топографическое описание Губернского города Новгорода-Северского // Отдел рукописей и редкой книги РНБ им. М.Е. Салтыкова-Щедрина. Сборник рукописей, ф. IV.550, С. 98–112.

11. Русіна О.Б. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – К., 1998. – 220 с.

12. Сумцов Н.Ф. К истории южнорусской литературы семнадцатого столетия. Выпуск I. Лазарь Баранович. – Харьков, 1885. – 186 с.

13. Ткаченко В.Ю. Православна Глухівщина. – Глухів: РВВ ГДПУ, 2008. – 260 с.

14. Флоря Б.Н., Шапов Я.Н. Епархиальное управление и епископат Русской церкви. X–XVII вв. Православная Энциклопедия. Т.РПЦ. – М., 2000. – 688 с.

15. Чурочкин А. Путивльская земля в X – начале XX века (церковно-археологический очерк). – Путивль, 2010. – 360 с.

Карманов Ю.А. К истории архиерейской кафедры в Новгород-Северском монастыре в XVII в.

Черниговская епархия в результате монголо-татарского нашествия утратила свое значение на период до середины XVII в. Возрождение этой архиерейской кафедры происходит усилиями архиепископа Лазаря Барановича на базе Новгород-Северского Спасо-Преображенского монастыря. В статье указывается ряд причин возникновения епархиального центра именно в этом месте, рассматривается культурное значение данного события для Чернигово-Северского региона.

Ключевые слова: Черниговская и Новгород-Северская епархия, Лазарь Баранович, Новгород-Северский Спасо-Преображенский монастырь, возрождение Черниговской архиерейской кафедры.

Karmanov Yu.O. The history of pontifical bishop's throne in Novhorod-Siverskyi Monastery in the seventeenth century

Chernihiv diocese in consequence of Mongol-Tartar invasion has lost its significance up to the middle of the XVII century. The revival of this diocese is happening thanks to efforts of archbishop Lazarus Baranovich on the base of Novhorod-Siverskyi monastery. The article identifies a number of causes of incipience of the diocesan center here, in this place, and is considered the cultural significance of this event for the Chernihiv – Siverskyi region.

Key words: Chernihiv and Novhorod-Siverskyi diocese, Lazarus Baranovich, Novhorod-Siverskyi Spaso-Preobrazhensky monastery, the revival of the Chernihiv diocese.

14.03.2014 p.